

Г. Әшірбекова¹
К. Ахмет²
Ж.Е. Бегайдарова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*Байланыс үшін автор: ashirbekova_75@mail.ru, jan_23_03@mail.ru

Тұрсынбек Кәкішев публицистикасындағы алаштану мәселелері

Аңдатпа. Мақалада ғалым Т.Кәкішев публицистикасындағы алаштану мәселесінің зерттелуі мен ондағы автордың жеке көзқарасы, азаматтық ұстанымы талданып, тұжырым жасалады. Кеңестік кезең тарихы мен әдебиетінде әлі күнге дейін толыққанды зерттеліп бітпеген Алаш идеясына қарсы көзқарастың өрбуіне әсер еткен жағдайларды қарастырған ғалымның еңбектерінде деректілік басым. Отандық тарихтың әр кезеңінде болған саяси идеологияның салдарынан заңға шеккен, жала жабылған ұлт зиялыларының тағдырына қатысты статистикалық мәліметтер келтірген публицистикалық мақалаларында ғалым зерттеу әдістеріне баса көңіл бөлінеді. «Жұлдыз» журналы, «Лениншіл жас» газеттерінде жарық көрген қазақ интеллигенциясының тағдыры жайлы тұжырымдары ғалымды жаңа қырынан танытады.

Т.Кәкішевтің әдеби сынның тарихын қарастырудағы баспасөздің қызметіне ерекше мән беруі, Уфадағы «Ғалия» медресесінің шәкірттері шығарған «Садақ» журналы жайлы зерттеу эссесі, аймақтану, тұлғатанудағы журналистік сапарларынан жазылған туындылары ақпарат жинау мен қорытудың, талдаудың, болжам жасаудың үлгісін көрсетеді. Ғалымның «Қияс қисындар қияметі», «Қағидаға айналған қателер түзелсе», «Ұлт зиялыларының тағдыр-талайы» атты мақалаларында тарихи оқиға мен сол кезеңдегі саяси ахуалды қарастыра келіп, алаш зиялыларына жала жапқан мақалаларға қатысты тұжырымдары түсіндіріледі.

Мақалада алаштану мәселесін жан-жақты зерттеген ғалымның тақырыпқа қатысты еңбектерді, баспасөз мақалаларын талдау әдістері айқындалады.

Түйін сөздер: интеллигенция, идея, Алашорда қозғалысы, публицистика, алаштану.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-141-4-66-73>

Кіріспе

Алаш ардақтыларының қайраткерлік болмысын, елдік идеясын, публицистік пайымын

зерттеу тәуелсіздік алған жылдардан бастап қолға алынды. Демократиялық ой-сананың оянуы мен мемлекет басқарудың басым бағыттары Алашорда үкіметін құру жолындағы

күресте айқын көрінді. Ұлт зиялыларының қиын да қилы тағдыры, ел болудың қамындағы қайраткерлігі мен көсемсөз мұрасы бүгінгі күнге дейін саяси, тарихи, әдеби, тілдік, публицистикалық тұрғыдан қарастырылды.

Алаш зиялыларының баспасөз ісін ұйымдастыру және публицистикалық мақалаларын зерттеуші ғалымдар Т.Қожакеев, З.Тайшыбай, Ө.Әбдиманұлы, Т.Жұртбай, Қ.Аллаберген, Н.Омашев, А.Ісмақова, Қ.Сақ, Б.Жақып, Н.Қуантайұлы, С.Х.Аққұлұлы және т.б. еңбектерінде тарихи деректерді көп кездестіреміз. «Қазақ», «Сарыарқа», «Алаш», «Жас азамат», «Бірлік туы», «Ақ жол» газеттері мен «Айқап», «Абай» журналдарының жарыққа шығуы мен бағыт-бағдары, жарық көрген мақалалардың мазмұнына байланысты іргелі зерттеу еңбектері бүгінде көптің қажетіне жарап отыр. Осы газет-журналдардың ішінде қолжазба «Садақ» журналының да алатын орны ерекше.

Тұрсынбек Кәкішев – қазақ әдебиеті мен сынының тарихын зерттеп, С.Сейфуллиннің өмірі мен шығармашылығына 17 кітап жазған ғұлама ғалым. Тұрсынбек Кәкішевтің қоғамдағы түрлі саяси оқиғаларға қатысты батыл пікір білдіруі, шындықты тайсалмай жария етуі азаматтық ұстанымынан айнымайтыны туралы естеліктер өте көп. Ғылыми мақалада қайраткер ғалымның ұлт зиялыларының тағдырына байланысты жазған мақалаларын, публицистикалық жинағын талдауды мақсат етеміз. Себебі ғалымның алаштану мәселесіне қатысты көзқарасы көп қарастырылмаған. Т.Кәкішевтің 1992 жылы «Қазақстан» баспасынан шыққан «Санадағы жаралар» атты публицистикалық жинағындағы тиянақты тұжырымдары – ғылыми мақаланың негізгі арқауы.

Зерттеу әдісі

1989 жылғы сәуір пленумынан кейінгі жариялылық кезеңінде ақпарат құралдарында ой еркіндігі мен сөз бостандығы айқын көріне бастады. Мерзімді басылымдар тыйым салынған тақырыптарды қозғап, алаш ардақтары туралы зерттеу мақалалары қарқынды

жарияланды. Тұрсынбек Кәкішевтің тәуелсіздік жылдарындағы публицистикалық мақалалары қоғамдағы түрлі ұлттық мүдде, мемлекет келешегіне қатысты келелі мәселелерге арналған.

Алдымен Т. Кәкішевтің алаштану мәселесіне келу себептерін қарастырып көрейік. Біріншіден, кеңестік кезеңнің қатаң цензурасы Алаш қайраткерлерінің өмірі мен шығармашылығын зерттеуге мүмкіндік бермеді. Ғалымның өз сөзіне жүгінсек, «шындығына келген уақытында алаш азаматтарының атынан фашистерден де қатты үріккен заман болды. Олардың есімін жамаңдап болса да кітапқа енгізу қылмыспен пара-пар еді»[1. 438].

Екіншіден, ғалымның зерттеу нысаны – XX ғасырдың қиын да күрделі кезеңі. Соған қарамастан ақиқаттан алыстамады. «Осындай қысылшаң уақытта зерттеуші Т.Кәкішұлы өзара қайшылықты көзқараста күн кешкен Алашорда арыстары мен Кеңес әдебиеті арасында өткен тартыс шежіресін, сөйтіп жасаған рухани қазынаны ашып, халыққа шежірелеп жеткізді. Материалға кеңестік идеология көзімен қарап отырып-ақ зерттеуші көп мәселенің бетін ашты, көп мәселені объективті бағалады», – деп жазады ғалым Қ.Ергөбек[1. 215]. Ғалым қиын да күрделі кезеңді қарастыра отырып, тарихи оқиғалар мен мұрағат материалдарын салыстыра талдағанда, үнемі деректерге мән берді. Мәселен, ғалымның Мағжан Жұмабаев пен Сәкен Сейфуллин, Сәбит Мұқановқа байланысты даулы мәселені зерттеуде барынша шынайылықпен қарауы, мұрағат деректерін мүлтіксіз келтіре отырып, көпшіліктің көкейіне ой салуы ерлікпен пара-пар.

Үшіншіден, ғалым қазақ әдебиеті мен сынының тарихын зерттей отырып, ұлт баспасөзінің шежіресіне де қомақты үлес қосты. Оған дәлел, «Қазақ әдебиеті сынының тарихы» оқулығында әдеби сынның алғашқы басылымдағы үлгілерінен мысалдар келтіруі дер едік. «Дала уалаяты газетіндегі» әдеби сын жанрларын қарастыруда сол кезеңдегі мерзімді баспасөздің ұлт руханиятындағы орны, қазақ әдебиетінің қалыптасу, даму кезеңдеріне талдау жасайды. «Сандалтқан «Са-

дақ», «Садақ» журналының тарихына қатысты зерттеу еңбегі әлі күнге дейін маңызын жоймаған құнды қазына. Бір ғана «Садақ» журналының арқасында «Ғалия» медресесінде оқыған қазақ жастарын түгендеу, олардың өмірі мен шығармашылығына байланысты ғылыми мақалалар жазу ғалымның тиянақтылығы мен табандылығын көрсетсе керек. «Ғалия» медресесінде оқыған шәкірттердің көпшілігі Алаш идеясын қолдағанын ескерсек, Т.Кәкішевтің алаштанудағы іргелі зерттеуінің да маңызын түсінеміз.

Төртіншіден, Т.Кәкішев тек ғылыми ізденіспен ғана айналысып қоймаған. Ғалым туралы естелікте қоғамдағы кейбір түйткілді мәселелерге байланысты журналистердің жиі сұқбат алып, пікірін жариялап отыратыны туралы айтылады. Т.Кәкішев журналистика мамандығын бітірген. Университетте 3-курста оқып жүріп, республикалық «Лениншіл жас» газетінің бөлім меңгерушісі қызметін атқарған. Ұстаздарының ұсынысымен әдебиет тарихын зерттегенімен, түрлі саяси оқиғаларға байланысты ойын ешқашан іркіп қалмаған. Тіпті сондай батылдығынан кезінде түрлі қиындық көрген. «Жас Алаш», «Егемен Қазақстан» газеттерінің тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы нөмірлеріне ұлт зиялылары туралы танымдық мақалалары мен эсселерін жариялаған. Т.Кәкішевтің сапарларынан жазылған кітаптарының өзі журналистік зерттеудің үлгісін көрсетеді. Кеңестік кезеңдегі зерттеулерінде қазақ интеллигенциясына қатысты деректерді батыл келтіруінің өзі алаштану мәселесінің маңызын сол кезден анықтағанын аңғартса керек.

Талқылау

Ғалымның 1988 жылы жазған «Қияс қияндар қияметі» атты мақаласында тарихты бұрмалаудың себептерін нақтылай түседі. «1932 жылы 10 қаңтарда ВКП (б) Қазақстан өлкелік комитетінің Мәдениет және Насихат бөлімдері мен Қазақстан марксизм-ленинизм ғылыми-зерттеу институты «Сталин жолдастың хатына байланысты Қазақстанның теориялық майданындағы күрестің міндеттері

туралы» қаулы алды» – дей келіп, әдеби-мәдени тарихымыздың бұрмалануы осы қаулыдан басталғанын атап көрсетеді[2. 4]. Әрі қарай ғалым осы қаулының іске асырылуына байланысты баспасөз материалдарынан мысалдар келтіреді. Мәселен, «Большевик Қазақстан» журналының 1932 жылғы №1 санында М.Қайыпназаровтың, «Әдебиет майданы» журналындағы Ө.Тұрманжановтың алаш қайраткерлеріне қатысты пікірлерін келтіреді[3.4]. Алаш зиялыларын асыра сілтеп айыптаған мақаладан кейін Ғ.Тоғжанов аталмыш журналда бұрынғы айтқан пікірлерінен бас тартып, мақала жариялайды. «Большевик Қазақстан» журналының 1932 жылғы 5-санында «Байтұрсынов және байтұрсыновшылдық туралы» мақаласына сілтеме жасай отырып, ғалым «жеке адамдардың әр қилы пиғылдары, революцияға көзқарасы, Алашорда өкіметінің нақты іс-әрекеттері дегендер былай қалып, қазақ еңбекшілерінің империализмге, ақ патшаға қарсы қозғалысқа қатысқан-қатыспағанының өзі саудаға түсе бастағанын» деректермен айғақтайды[2.5]. Ғалым ұлт зиялыларына қарсы тарихи бұрмалаудың мысалдарын институттың ғылыми қызметкерлері С.Брайнин мен Ш.Шафирионың 1933 жылғы жазған еңбегінен тауып, көрсетілген деректі өрескел қателік екенін айқындайды.

1937 жылы Қазақстан Компартиясының I съезінде институттың ғылыми қызметкерлері жасаған жалған дерек партия тарихына жазылып кетеді. Сол қателіктің салқынын 1986 жылғы желтоқсан оқиғасына қатысты пікірлерден байқаймыз. Т.Кәкішев бұл деректі тұтастай келтіре отырып, «бұл барып тұрған анахронизм екені даусыз»[2. 6] деп көрсетеді. Ал Алаш зиялыларының қайраткерлік істеріне қатысты зерттеулер 1935 жылдан бастап мүлдем зерттелмеген. Бұл деректі де ғалым жоғарыда аталған пленумда сөйлеген Қазақ ССР Ғылым академиясының академигі, ҚКП ОК жанындағы Партия тарихы институтының директоры Б.А.Төлепбаевтың мәлімдемесінен келтіреді. 1988 жылы өткен Қазақстан Компартиясының XII пленумының баяндамалары «Социалистік Қазақстан» газетінде жарияланған. Байқап отырғанымыздай, Т.Кәкішев

ұлт зиялыларына қарсы күрестің себептерін қарастырғанда Алаш қозғалысы мен Желтоқсан оқиғасы кезіндегі пікірлерге мән береді. Бұл – ұлт зиялыларына қарсы көзқарастың бір ғана мысалы. Байқап отырғанымыздай, қазаққа ұлт туралы пікір айтылмауы керек деген пікірдің көбесі беріге дейін сөгілмеген.

Т.Кәкішев аталмыш мақаласында 1932 жылдан бергі ұлт зиялыларына жасалған қысастық пен түрлі қитұрқы әрекеттердің басын ашып, жан-жақты түсіндіреді. Ғалымның 1989 жылғы наурыз айында жазған «Қазақ зиялыларының тағдыр-талайы туралы» мақаласында алдыңғы айтылған пікірін тереңдете түскен. «Ащы да болса шындыққа жүгінейік. Біз үшін қаншама қорқынышты болса да Алаш мәселесіне жанасуымыз, соның шындығын ашуымыз керек. «Жұлдыз» журналында жарияланған «Қағидаға айналған қателер түзелсе» деген мақалада[4] біраз жайды әңгімелегенмен, қазақ интеллигенциясының тағдыр-талайына елшіл немесе халықшыл, яғни алашшыл идеологияның тигізген әсерін толық ашып көрсетуге именген едім. Әлі де болса, «Алаш» дегеннен қорқамыз, осының аяғы неге апарып соғар екен деп сақтана береміз. Алаш қозғалысының тарихы, «Алашорда үкіметінің» шындығы қалың оқушы түгілі, көп ғалымдардың оның ішінде тарихшы, әдебиетшілердің өзіне де беймағлұм. Сөздің қысқасы, білмейміз, әйтеуір даурықтырғандар біліп айтқан шығар деп жалған түсінікті онан әрі еселей түсіпшіз»[2. 30], – деп жазады. Т.Кәкішевтің «Жұлдыз» журналында жарық көрген мақаласында да өте көп деректер келтіріледі. Алаш қайраткерлері деген ұғымның айналасында қуғынға ұшыраған, сол кезеңнің талабымен жазғанынан, айтқан ойынан бас тартып, кешірім сұрауға мәжбүр болған тұлғалар аз емес. Ғалым аталған мақаласында осы мәселеге ерекше мән берген.

«Қазақ зиялыларының тағдыр-талайы туралы» мақаласында Алаш қайраткерлеріне қарсы көзқарастың қай кезеңнен бастау алғанына көбірек үңіледі. Ғалым түрлі саяси оқиғалар мен ұлт зиялыларының қайраткерлік істеріне байланысты бірқатар мысалдарды тілге тиек ете отырып, бірқатар мәселеге назар

аударды. «Орынбордың орталық клубында Ахаңның елу жылдығына арналған салтанатты жиналысты Қазақ АССР Комиссарлары Советінің төрағасы Сәкен Сейфуллин ашып, «...Қазақ халқын байға, кедейге бөлмей, намысын бірдей жыртты, арын бірдей жоқтады. Ахмет Байтұрсынұлы ұлтын шын сүйетін шын ұлтшыл...» дегенін, Смағұл Садуақасов «Ахаңның алдында» деген баяндамамен жалғастырды»[2. 48]. Т.Кәкішев ұлт зиялыларына қарсы пікір мен көзқарастың өршуіне себеп болған осы оқиға деп көрсетеді. «Осы қошеметті совет жолынан шығу, таптық күресті түсінбеу, кешегі дұшпандарды мақтау, ұлтшылдықпен ымыраласу деп тапқандар көптеп табылды»[2. 48]. Ғалым бұл пікірді дәлелдеу үшін Ә.Әйтиевтің «Степная правда», С.Мұқановтың «Еңбекші қазақ» газеттерінде жариялаған мақалаларын мысалға келтіреді. Аталмыш мақалаларда Алаш қайраткерлерін дәріптеуге қарсы пікірлер жазылғаны көзі қарақты оқырманның есінде болар.

Ғалым Т.Кәкішев мақала соңында алаш зиялыларына деген көзқарастың себептерін ғана көрсетіп қоймай, алдағы міндеттерді де оқырман назарына ұсынады. «... қазақ интеллигенциясының, оқыған зиялыларының әр кезеңдегі қилы тағдыр-талайы идеологиялық кейде әкімдік шараларға тәуелді болғанын ескерер болсақ, онда 1929-31, 1937-38 жылдардағы қуғын-сүргінге салған «Сталин жолдастың хатына байланысты Қазақстанның теориялық майданындағы күрестің міндеттері туралы» 1932 жылғы, «Қазақ ССР Ғылым академиясының Тіл мен әдебиет институтының саяси өрескел қателіктері туралы» 1947 жылғы қаулылардың күшін жоятын арнайы қорытынды қарар шығуы керек»[2. 58]. Алаштанушы ғалым Қ.Ө.Сақ «Қазақ» газетінің тарихы туралы еңбегінде «көрнекті қалам қайраткері С.Мұқановтың 1932 жылы жарық көрген «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» деген кітабынан да таптық идеология талаптарына сай, саяси айыптау тұрғысында жазылғанына қарамастан, қазақ баспасөз тарихына қатысты кейініректе жарық көрген еңбектерге енгізілмей қалған бірқатар соны деректер мен оң пікірлерді кездестіруге болады. «Айқапта» шала піскен

мәселелерді дұрыстап пісірді. Көмескі пікірлерді айқындады», – дей келіп, «Қазақ» газеті туралы пікірден болса керек, кітап тар қапасақа «құлыпталғанын» ашына жеткізеді[5.246]. Қаламгердің дәл осы еңбегін дұрыс бағалаған жөн. Өйткені сол кезеңде қазақ әдебиетінің тарихын жазу үлкен тәуекелді қажет етеді. «С.Мұқановтың «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» атты зерттеуі біздің жалпы тарихымыз үшін, қазақ әдебиеттануы үшін олжа болғанын дәл қазір ауыз толтырып айтуға тиістіміз, – деп жазады Т.Кәкішев[2. 55]. Осы жерде қазақ зиялыларының өзі сол кезеңде кеңестік идеологияның ықпалымен сан алуан пікірде болғанымен, іштей Алаш зиялыларының бағытын қолдаған. Айта кетейік, 1988 жылдан бастап Алаш қайраткерлерін ақтау мақсатында тарихшы, әдебиеттанушы ғалымдар мұрағатқа бас қойып, жылдар бойы тыйым салынған деректерді елге жеткізуге асықты. Бұл орайда алаштанушы ғалым Т.Жұртбайдың мына бір сөзі еске түседі. Сол жылдары ғалымдар мұрағаттағы құжаттарды жария етуге белсенді атсалысты. Тіпті мұрағат материалдарын игеру үшін тарихи деректермен жұмыс істейтін мықты мамандардың тапшылығы байқалды. Соған қарамастан жанкештілік танытқан ғалымдардың еңбегі ескерусіз қалуда, – деген еді. Ал бұл мәселеге Т.Кәкішев Алаш қайраткерлеріне байланысты тарихи деректерді бұрмаламай жеткізу қажеттігін ескертеді.

Ғалымның 1991 жылдың ақпан айында жазған «Алашты аумағымен көрсетейік» атты мақаласында ұлт зиялылары тағдырының зерттелу жағдайына ерекше көңіл бөледі. Ғалымның 1988 жылғы алаштану мәселесіне байланысты мақаласынан кейін бұл тақырыпқа «1989 жылы Бейбіт Қойшыбаев, А.Сармурзин, В.Григорьев, М.Қойгелдиевтер алаш қозғалысын бастаушылардың бірі Әлихан Бөкейханов жайында, Ғалым Ахмедов «Алаш», «Алаш барғанда» деген мақалаларын жариялады. В.К.Григорьев, Н.Р.Джағфаров, В.П.Осиповтің «Идейно-политическая работа партийных организаций Казахстана» (1917-1925 гг.) және В.К.Григорьевтің «Противостояние» (Большевики и непролетарские партии в Казахстане (1917-1920 гг.))» деген кітаптары жа-

рыққа шыққанымен»[2. 60], шындықты тану үшін тым аз болды. Ғалым Алаш тарихына қатысты 1929 жылы Н.Мартыненконың құрастыруымен шыққан «Алаш-Орда» құжаттар жинағына, жоғарыда келтірілген еңбектер мен алаш басылымдарында жарық көрген мақалаларды негізге ала отырып, ұлт зиялыларының қоғамдық-саяси қызметіне талдау жасайды. Партия құру, съезд шақыру, Алашорда үкіметін құруға байланысты мәселелерді сол кездегі саяси ахуал, мұрағат деректері негізінде барынша тәтпіштеп түсіндіреді. Ғалымның бұл ойлары 1989 жылы «Қазақ әдебиеті» газетінің бірнеше нөмірлеріне жарық көреді. Т.Кәкішев «Алаш зиялылары бір текті, бәрінің ой-пиғылы бірдей, шетінен қас-дүшпан, өз елінің жауы болды деген пікірге қосыла алмаймын. Рас, қателесіп, шалыс басқандары болған, оны анықтау қиын емес»[2. 80], – деп жазады.

Нәтижелер

Т.Кәкішевтің 1990 жылдың қаңтар айында жазған «Ақыл-парасатқа азаттық» мақаласында да алаш қайраткерлеріне қатысты дауды тоқтатып, ғылыми зерттеуді барынша нақты деректер негізінде жазуға шақырады. Аталмыш мақалада «Әдебиет пен өнер мәселелері бойынша 30-40 жылдар кезеңі мен 50-жылдар басында қабылданған қаулыларды зерттеу жөніндегі Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті комиссиясының қорытындысы» және оның іске асырылу барысы баяндалады. Т.Кәкішевтің кандидаттық диссертациясы мен монографиясына қатысты сындарға шолу жасай келіп, автор қазақ әдебиетінің тарихында өзіндік орны бар Шортанбай, Дулат, Мұраттың, Алаш зиялыларының тағдырына байланысты сол кезге дейін бұрмаланып келген шындықтың пердесін түріп, елге шынайы ақпарат беретін күннің жеткенін ескертеді. Осы орайда айта кететін маңызды мәселе, «Санадағы жаралар» публицистикалық жинағындағы біз талдаған мақалаларда қазақ зиялыларының жалпы саны туралы статистикалық деректерді салыстыра талдайды. Сөйтіп Алаш қозғалысының тұсында ғана емес, ұлт

шежіресінің әр кезеңінде қайраткерлер тағдырының оңай болмағанын ескертеді. Ғалымның мына пікірі сол кезеңнің саяси астарын айқындап береді. «1937-38 жылдары қазақтың оқыған интеллигенция өкілдерінен 66 мың (бір деректе 105 мың) адам жапа шекті. Бұл шығын алдыңғы шығыннан аз болғанымен, халықтың интеллектуальдық потенциалын әлсіретіп, психологиялық жасытуда алдыңғы трагедиядан ешбір кем болған жоқ»[2. 56], – деп жазады Т.Кәкішев.

Т.Кәкішевтің азаматтық болмысын сөз еткенде, ең алдымен батылдығы, шынайылығы, турашылдығы айтылады. Ғылым мен тарихқа әділдік керек деген қатаң талаппен қарайтын ғалым алаштану мәселесінде ақиқаттан айнымады. Кеңестік идеологияның ықпалы, әдебиет пен мәдениетке қатысты қабылданған қаулылардың іске асырылуына талдау жасау барысында үнемі деректілікке жүгінді.

1960 жылдарға дейін Алаш қайраткерлерінің есімін атауға, олар туралы сөз айтуға, тіпті олардың әдеби мұрасын зерттеуге тыйым салынды. Соған қарамастан ғалымның зерттеу еңбектері тыңнан түрен салған қажырлы қайраттың нәтижесіндей әсер етті. Т.Кәкішевтің ғылыми зерттеулері сол кездің өзінде көпшілік назарына ілікті. Оң бағасын алды. Ал тәуелсіздік жылдарындағы публицистикасы жайлы профессор Қ.Ергөбек «Ғалымның «Санадағы жаралар» деп аталатын публицистік кітабы өмірге осылай келген! Ұстаздың өтпелі кезеңде өрістеген ой-пікірлері, сөйлеген сөздерінен бас құраған отты, ойлы публицистикалық кітабын қазір де қайта бір бастап оқысам, басымды көтере алмаймын. Өзгені де ойландырады, толғандырады тағы да көз жеткіздім»[1. 220] – деген пікіріне біз де қосыламыз.

Қорытынды

Қорытындылай келе, Т.Кәкішевтің алаштанудағы басты ұстанымдарының бірі – Алаш зиялыларына жабылған жала пен қисынсыз айыпты аршып, тарих пен ғылымда нақты деректерді жарыққа шығару болатын. Бұл орайда ғалым Алаш идеясының пайда болуы,

партия бағдарламасы, Алашорда үкіметінің құрылуына қатысты құжаттар мен мұрағат материалдары, алаш қайраткерлерінің «Айқап» журналы, «Қазақ», «Сарыарқа» газеттерінде жарық көрген мақалаларының мазмұны мен онда келтірілген деректерге салыстырмалы талдау жасайды. Алаштану мәселесінде ғалым зерттеулер мен нақты құжаттар жинағына ерекше көңіл бөлгенін жоғарыда атап өттік.

Екіншіден, қайта құру және жариялылық жылдарында алғашқылардың бірі болып, «Жұлдыз» журналына Алаш зиялыларын ақтауға байланысты мақала жариялайды. Жоғарыда сөз еткен «Қағидаға айналған қателер түзелсе» мақаласынан кейін де бірнеше мақалалар жазылып, онда ұлт зиялыларына қатысты бірқатар статистикалық деректерді ұсынады. Ғалым кейінгі мақалаларында қазақ интеллигенциясына қарсы көзқарастың қалыптасуы, қазақ оқығандарының санына байланысты мәліметтерді ұсынады.

Ақтаңдақтар мәселесінде ғалым назар аудармаған мәселе қалмаған десек болады. Қазақ мектептерінің жайы, қуғын-сүргін құрбандарының жыл сайын өсу динамикасы, одан әрі демография, көші-қонға қатысты сандық деректерді келтіре отырып, кеңестік идеологияның зардаптарын айшықтай көрсетеді.

Ғалымның алаштану мәселесінде біз аңғарған үшінші ерекшелік – деректілік. Жалпы профессор Т.Кәкішевтің кез келген зерттеуі мен мақаласы деректілікке құрылған. Алаштану тақырыбында 1929 жылы Н.Мартыненконың құрастыруымен шыққан құжаттар жинағынан бастап, 1988 жылдан бастап бірқатар ғалымдардың еңбектері мен Алаш баспасөзіндегі мақалаларға салыстыра талдау жасауы көпшілікке үлгі. Бұл – ғалымның «тарих бетінде әркімнің атқарған игі ісі, жасаған қатесі, шалыс басқан қадамы түгелдей айтылып, жазылуға тиіс» деген қағидасына беріктігін көрсетеді.

Т.Кәкішев публицистикасындағы индукция, дедукция, салыстыру, контент-талдау секілді әдістердің мысалдарын байқаймыз. Бұл ғалымның дерекпен әсіресе мұрағат материалдарымен, құжаттармен жұмыс істеудегі,

баспасөз жарияланымдарын пайдаланудағы алаштануға қосылған сүбелі үлес деп білеміз. шеберлігін байқатады. Бұл жолы публицистикалық мақалаларын

Т.Кәкішевтің «Саңдалтқан Садақ», «Са- сөз еткендіктен, ғылыми эсселерінің маңызы- дақ», «Мағжан және Сәкен» ғылыми эсселерін на талдау жасау - алдағы күннің еншісінде.

Әдебиеттер тізімі

1. Сырсандық. Сәкенге өмірін арнаған саңлақ. Екінші кітап: естеліктер. – Астана: Фолиант, 2016. - 448 б.
2. Кәкішев Т. Санадағы жаралар. – Алматы: Қазақстан, 1992. - 264б.
3. Тұрманжанов Ө. ҚазАПП-тың I съезі не деді? // Әдебиет майданы, №4. - 1932. - 3 б.
4. Кәкішев Т. Қағидаға айналған қателер түзелсе... // Жұлдыз. - 1988. - № 11.
5. Қазақ журналистикасы. 3 томдық. 1-т.: Қазақ баспасөзі. –Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2008. – 325 б.

References

1. Syrsandyk. Sakenge omirin arnagan sanlak. Ekinshi kitap: estelikter [Secrecy. Saken has devoted his life to Saken. Book two: memoirs] (Folio, Astana, 2016, 448 p.).
2. Kakishev T. Sanadagy zharalar [Wounds in the mind] (Kazakhstan, Almaty, 1992, 264 p.).
3. Turmanzhanov U. KazAPP-tyñ I s'ezi ne dedi? [What did the I state of Kazapp say?], Adebiet majdany [Literary front], 4, 3 (1932).
4. Kakishev T. Kagidara ajnalgan kateler tuzelse... [If the mistakes that have become the principle are corrected...], Zhuldyz [Star], 11 (1988).
5. Kazak zhurnalistikasy [Kazakh journalism]. 3 vol. Vol. 1: Kazakh press («Taimas» publishing house, Almaty, 2008, 325 p.).

G.Sh. Ashirbekova¹, K.S. Akhmet², Zh.E. Begaidarova¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

The problems of Alash studies in the journalism of Tursynbek Kakishev

Abstract. The article analyzes and concludes about the study of the problem of Alash studies in the journalism of scientist T.Kakishev, the civil position and personal views of the author in it. The scientist's writings are dominated by factuality, which considered the circumstances that influenced the development of the opposite view of the idea of Alash in the history and literature of the Soviet period, which has not yet been fully studied. Special attention is paid to research methods in journalistic articles in which the scientist cited statistical data concerning the fate of the slanderous national intelligentsia, which suffered from political ideologies that took place in different periods of national history. Conclusions about the fate of the Kazakh intelligentsia, published in the newspapers «Zhuldyz», «Leninshil Zhas», reveal the scientist in a new light.

T.Kakishev pays special attention to the activities of the press when considering the history of literary criticism, a research essay about the journal «Sadak», published by students of the madrasa «Galiya» in Ufa, works from journalistic trips to regional studies, personal study, is a sample of collecting and generalizing, analyzing, forecasting information. The articles of the scientist «Kiyas kisyndar kiyameti», «Kagidaga ainalgan kateler tuzelse», «Ult ziyalylyryn tagdyr-talayy» explain the conclusions concerning the historical event and the political situation of that period, as well as the slanderous statements of the Alash intelligentsia.

The article reveals the methods of analysis of works, printed articles on the topic of a scientist who comprehensively investigated the problem of Alash studies.

Keywords: intelligentsia, idea, Alashorda movement, publicism, alash studies

Г.Ш. Аширбекова¹, К.С. Ахмет², Ж.Е. Бегайдарова¹

¹Евразийский национальный университета им.Л. Н.Гумилева, Астана, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль Фараби, Алматы, Казахстан

Проблемы алашведения в публицистике Турсынбека Какишева

Аннотация. В статье анализируются проблемы алашведения в публицистике ученого Т.Какишева, гражданская позиция и личные взгляды автора в ней. В трудах ученого преобладает фактологичность, он рассмотрел обстоятельства, повлиявшие на развитие противоположного взгляда на идею Алаша в истории и литературе советского периода, изученную не до конца. Особое внимание уделяется методам исследования в публицистических статьях, в которых ученый приводил статистические данные, касающиеся судеб оклеветанной национальной интеллигенции, пострадавшей от политических идеологий в разные периоды отечественной истории. Выводы о судьбе казахской интеллигенции, опубликованные в газетах «Жұлдыз», «Лениншил жас», раскрывают ученого в новом свете.

Особое внимание при рассмотрении истории литературной критики Т.Какишев уделяет деятельности прессы, его исследовательское эссе о журнале «Садақ», изданном учениками медресе «Ғалия» в Уфе, очерки из журналистских поездок, связанные с регионоведением, изучением личности, представляют собой образец сбора и обобщения, анализа, прогнозирования информации. В статьях ученого «Қияс қисындар қияметі», «Қағидаға айналған қателер түзелсе», «Ұлт зиялыларының тағдыр-талайы» объясняются выводы, касающиеся исторических событий и политической ситуации того периода, а также клеветнических высказываний в адрес алашской интеллигенции. Показаны методы анализа работ, публикаций ученого, всесторонне исследовавшего проблему алашведения.

Ключевые слова: интеллигенция, идея, движение Алашорда, публицистика, алашведение.

Авторлар туралы мәлімет:

Әшірбекова Г.Ш. – филология ғылымдарының кандидаты, баспасөз және баспа ісі кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Ахмет К.С. – филология ғылымдарының докторы, қазақ әдебиеті кафедрасының доценті, Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Бегайдарова Ж.Е. – филология магистрі, баспасөз және баспа ісі кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Ashirbekova G.Sh. – Candidate of Philological Sciences, Associate professor of the Department of Press and Publishing, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Akhmet K.S. – Doctor of Philology, Associate professor of the Department of Kazakh literature, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Begaidarova Zh.E. – Master of Philology, Senior lecturer of the Department of Press and Publishing, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.